

*В.І. КУРИЛО, доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, перший проректор
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій

Постановка проблеми. Одним із чинників об'єктивності економіко-правових, як власне і будь-яких інших наукових досліджень, є уніфікованість та однозначність розуміння термінів, понять і дефініцій, які використовуються в процесі таких. З огляду на зазначене, базові аграрні дефініції є основою наукових розвідок в аграрному секторі економіки, а їх об'єктивно однозначне тлумачення слугує пошуку правильних відповідей на поставлені суспільно-економічним життям питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні представники аграрно-економічної та аграрно-правової радянської, вітчизняної й російської наукових шкіл мають безліч публікацій, в яких використовуються базова аграрна термінологія. Разом із тим серед них донині немає однозначного її розуміння, а тому і тлумачення. Оскільки як

учені-економісти, так і вчені-правознавці мають різні наукові погляди на розуміння змісту деяких аграрних термінів, тому лишається актуальною проблема дослідження їх об'єктивного змісту та співвідношення.

Мета статті – визначення змісту й співвідношення основних понять і дефініцій аграрної науки для забезпечення уніфікації її понятійного апарату на підставі аналізу наукових думок учених-економістів та правознавців щодо розуміння й тлумачення їх змісту з огляду на стратегічну важливість аграрного сектору для вітчизняної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Насамперед з'ясуємо зміст понять «агропромисловий комплекс» та «аграрний сектор економіки», які є узагальнюючими збірними поняттями.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття народне господарство країни умовно поділялося на «комплекси»: паливно-енергетичний, промисловий, агропромисловий, соціальний, будівельний, транспортний, оборонний. Такий підхід залишився у спадок незалежній Україні, мав місце на початку її становлення й трапляється досить часто і нині. У науковій літературі того часу існує багато тлумачень агропромислового комплексу.

В Економічному словнику агропромислового комплексу зустрічаємо: агропромисловий комплекс – сукупність галузей, організаційно й економічно об'єднаних єдністю мети і завдань щодо розв'язання продовольчої проблеми. Структура агропромислового комплексу охоплює три основні сфери: I – галузі, зайняті виробництвом та постачан-

ням АПК засобів виробництва; II – сільське господарство (центральна ланка); III – галузі по переробці, заготівлі, збереженню і доведенню продукції до споживачів [1, с. 14].

Автори довідника з управління сільськогосподарським виробництвом в умовах АПК агропромисловий комплекс країни визначають як сукупність галузей сільського господарства та галузей по виробництву засобів виробництва для сільського господарства, обслуговуванню, переробці, транспортуванню, збереженню й реалізації сільськогосподарської продукції [2, с. 204].

У загальному вигляді АПК являє собою сукупність галузей, що забезпечує виробництво, переробку, зберігання і доведення до масового споживача продукції, виготовленої із сільськогосподарської сировини, та включає три основні сфери або групи галузей:

перша – галузі, які забезпечують матеріально-технічну основу індустріального розвитку сільського господарства та інших галузей АПК: галузі промисловості, що виробляють засоби виробництва, і галузі виробничо-технічного обслуговування сільського господарства;

друга (базова) – безпосередньо сільськогосподарське виробництво (товаровиробники сільськогосподарської продукції усіх форм власності та господарювання);

третья – галузі, що забезпечують доведення сільськогосподарської продукції до споживача (заготівля, переробка, зберігання, транспортування і реалізація) [3, с. 76].

В юридичній науковій та навчальній літературі нині містяться визначення АПК, схожі за змістом на вищезазначені, які відрізняються лише стилістично, оскільки розглядають АПК через призму правових категорій.

АПК – це складна біо-економічна система, яка являє собою форму інтеграції сільського господарства і споріднених з ним галузей, які займаються матеріально-технічним постачанням, заготівлями сільськогосподарської продукції, її переробкою, зберіганням та доведенням до споживача [4, с. 9].

Юридичний словник-довідник дає таке визначення: агропромисловий комплекс (АПК) України – міжгалузеве утворення, що включає сільське господарство й інші галузі

народного господарства, функціонує на засадах координації, широко розвинених і регульованих нормами права інтеграційних та кооперативних зв'язках. АПК України в широкому розумінні охоплює виробництво засобів виробництва для сільського господарства й тісно пов'язаних із ним галузей, їх матеріально-технічне забезпечення та виробниче обслуговування, а також усі стадії від виробництва до реалізації сільськогосподарської продукції з метою максимального задоволення потреб населення в продуктах харчування, а промисловості – в сировині. Структурно в складі АПК виділяють три основні сфери: 1– виробництво і постачання АПК України засобами виробництва; 2 – сільське, рибне, лісове господарства; 3 – заготівля, зберігання, переробка і доведення готової продукції до споживача [5, с. 11-12].

У словнику аграрно-правових термінів та понять автори визначають АПК (аграрно-промисловий комплекс) як міжгалузеве утворення, яке містить у своєму складі сільськогосподарські й інші галузі держави та функціонує на базі широкого застосування розвинених і урегульованих нормами аграрного права інтеграційних та кооперативних зв'язків, охоплює виробництво сировини для сільськогосподарської й пов'язаних із нею галузей, їхнє матеріально-технічне забезпечення та обслуговування, усі стадії виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції та її переробки. До складу АПК входять три типи підприємств: 1) сільського, лісового, рибного й водного господарств; 2) які забезпечують виробництво засобів для сільськогосподарської і пов'язаної з нею діяльності, підприємства агропромислового будівництва; 3) промисловості України, які здійснюють переробку м'ясної, молочної та харчової продукції й які організують елеваторне та складське зберігання результатів сільськогосподарської діяльності [6, с. 7].

У науковій літературі трапляються й інші думки щодо поділу чи класифікації галузей (сфер) АПК. Так, деякі економісти три названі сфери доповнюють четвертою – виробничою і соціальною інфраструктурою (дорожньо-транспортне господарство, зв'язок, інформаційні служби, житлові й культурно-

побутові об'єкти та ін.). Інші дослідники поділяють третю із зазначених сфер на дві: переробні галузі й галузі заготівлі, зберігання, транспортування і реалізації продукції сільськогосподарського походження. Трапляються спроби додати ще одну сферу, під якою розуміється соціальна інфраструктура, що представлена сільськогосподарською наукою та підготовкою кадрів для АПК.

Можна бачити також і надзвичайно спрощене тлумачення, при якому сільське господарство ототожнюється з агропромисловим комплексом [7, с. 315]; деякі автори визначають агропромисловий комплекс України як сектор економіки [8, с. 7].

На законодавчому рівні в Україні відсутнє визначення АПК. Разом із тим у 1997-2000 роках міністерство, яке забезпечувало проведення в життя державної політики у сфері сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової, переробної та виноробної промисловості, називалося Міністерство агропромислового комплексу України (Мінагропром України). Основними завданнями останнього в Положенні було визначено: розроблення пропозицій щодо основних напрямів аграрної політики, реалізація державної політики з питань розвитку сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової, переробної та виноробної промисловості, які визначено як галузі АПК; організація виконання актів законодавства з питань АПК і контроль за їх реалізацією; розроблення та координація виконання загальнодержавних, регіональних програм, поточних планів економічного і соціального розвитку галузей АПК, соціальної сфери села. Крім того, нормативно існують розбіжності у віднесенні до АПК підприємств деяких галузей, які за теоретичними визначеннями до нього відносяться. У наказі Міністерства фінансів України від 20.05.1993 р. № 28 «Про внесення змін до класифікації доходів і видатків Державного та місцевих бюджетів України» [9] до АПК не віднесені підприємства, що виробляють трактори, добрива чи засоби захисту рослин, тобто підприємства першої сфери АПК. У 1995 році Міністерство сільського господарства і продовольства України (Мінсільгосп-прод України) своїм листом від 23.02.1995 р.

№ 37-21-1-11/1162 пояснило, що до АПК відносяться підприємства й організації, підпорядковані Мінсільгосппроду, Держхарчопрому, Держкомзему, Держкомводгоспу, Українській академії аграрних наук, Укоопспілці, Укрфітотерапії та новоствореним Мінрибгоспу і Держкомсадвинпрому, які виділились із Мінсільгосппроду України. Мінсільгосппроду України підпорядковані такі підприємства переробної промисловості, як молокозаводи, маслосирзаводи, м'ясо-та птахокомбінати, хлібозаводи, консервні й цукрові заводи та інші підприємства по переробці сільськогосподарської продукції і сировини, які реалізують продукцію підприємствам оптової та роздрібною торгівлі [10].

Такий нормативний підхід разом із науковими поглядами ще раз підтверджує неоднозначність визначення поняття «агропромисловий комплекс» не лише у доктринальному тлумаченні, а навіть і на законодавчому рівні.

Звідси стає очевидним, що понятійний апарат потребував змін та, як наслідок, із 1993 року в нормативних документах словосполучення «аграрний сектор економіки» трапляється досить часто. У 1994-1995 рр. у назвах нормативно-правових актів ще досить активно фігурує «агропромисловий комплекс», але з часом все частіше йдеться про «реформування економічних відносин аграрної сфери, аграрного сектору економіки» поряд із поняттям «аграрна реформа». Всі ці словосполучення водночас вживаються у Концепції Національної програми відродження села на 1995-2005 роки, затвердженій Постановою ВР України 4 лютого 1994 року № 3924 [11]. У назвах нормативно-правових актів останніми роками вже не згадується агропромисловий комплекс, а йдеться про аграрний сектор економіки.

Нагадаємо, що складові АПК у їх понятійному вираженні подані у двох словоформах, які у цьому випадку авторами ототожнюються – це три основні сфери або групи галузей [12, с. 76], тобто поняття «галузь» певною мірою ототожнюється з поняттям «сфера». Разом із тим у контексті категорії «агропромисловий комплекс» виникає науково-теоретичне питання щодо співвідношення понять «аграрна сфера», «аграрний

сектор» і «сільське господарство». На наш погляд, нині наявне змішування цих понять, яке призводить до неточного та/чи неоднозначного розуміння досліджуваних категорій і понять. З огляду на зазначене цей категорійний апарат підлягає глибшому дослідженню з метою усунення їх неоднозначного тлумачення.

Щодо поняття «сільське господарство» доречно акцентувати увагу, що воно традиційно усталене, під яким розуміють одну з головних галузей матеріального виробництва; вирощування сільськогосподарських культур та розведення сільськогосподарських тварин із метою одержання продовольства й сировини для промисловості [13, с. 70; 14, с. 1203].

Слово «аграрний» латинського походження і в перекладі українською мовою дослівно означає «земельний». У вітчизняній економічній літературі аграрні відносини розглядаються не як земельні відносини, а ширше – як економічні відносини [15, с. 4]. Проте таке твердження вчених-економістів, на наш погляд, не зовсім точно відображає увесь спектр перекладу з латини слів, які мають корінь «агго». Сучасне розуміння юристами аграрних правовідносин як правовідносин у сільському господарстві (чи в АПК) має під собою тверду лінгвістичну основу: трапляється такий переклад із латини: «agricola» – селянин, землероб; «agricultura» – землеробство, рільництво, сільське господарство [13, с. 244].

Враховуючи проведений аналіз, можна стверджувати, що агропромисловий комплекс є абстрактним утворенням, яке являє собою сукупність трьох груп галузей економіки держави: галузі, які виробляють машини, добрива й інші засоби виробництва для сільського господарства; саме сільське господарство; галузі, які забезпечують переробку, зберігання і реалізацію сільськогосподарської сировини та виготовленої продукції. Проте практично йдеться про сільське господарство й переробну промисловість, що визначені науковцями як друга та третя сфери АПК. Слід зазначити, що впродовж усього періоду незалежності України відбувалося становлення аграрного сектору економіки, до складу якого належать саме друга

та третя галузі АПК і формулюється визначення поняття аграрного сектору економіки України. На нашу думку, на сучасному етапі економічного розвитку України з огляду на ті кардинальні зміни, які відбулися в державі, доцільно вживати поняття «аграрний сектор економіки» саме в цьому розумінні.

Таким чином, під узагальненими термінами «аграрна сфера» й «аграрний сектор» слід розуміти сільськогосподарську галузь економіки та інші галузі, які забезпечують виробництво будь-яких засобів виробництва сільськогосподарської продукції, її переробку, зберігання і реалізацію. Проте тут виникає логічне питання про співвідношення понять «сфера» та «сектор».

Для відповіді на нього звернемося до тлумачних джерел.

Сектор (пізньолат. sector, від лат. seco – розрізаю, розділяю): 1) чітко виражена складова частина, 2) частина народного господарства, яка має певні економічні й соціальні ознаки [13, с. 201]. Перше із наведених тлумачень наводить і сучасна українська енциклопедія [14, с. 62].

У новітній юридичній літературі також трапляється дефініція «аграрний сектор»: аграрні правовідносини – це вид суспільних відносин, що врегульовані нормами аграрного права і суміжних із ним галузей права в комплексі, які складаються між суб'єктами **в аграрному секторі**, об'єднаними одним інтересом щодо виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції і сировини [16, с. 21]; аграрне право України – це комплексна, інтегрована, спеціалізована галузь права, що регулює комплекс пов'язаних між собою виробничо-господарських, земельних (земля є основним засобом виробництва у сільському господарстві), майнових, трудових та організаційно-управлінських відносин, які складаються в процесі виробництва і перероблення сільськогосподарської продукції **в аграрному секторі** між сільськогосподарськими підприємствами й об'єднаннями, фермерськими і підсобними господарствами, іншими виробниками незалежно від форм власності. А також між ними та працівниками цих господарств [17, с. 11].

Сфера (від грец. – куля): 1) межі дії, поширення будь-чого (напр. сфера впливу), 2) суспільне оточення, середовище, обстановка [14, с. 1306]. Щодо терміна «сфера» читаємо: ще одним видом аграрних відносин є відносини соціального розвитку села. До *соціальної сфери села* належать об'єкти: сфери житлово-комунального господарства, включаючи благоустрій сільських територій; побутового обслуговування; охорони здоров'я; фізичної культури; народної освіти; культури й мистецтва [18, с. 52].

Висновки. Синтезуючи тлумачення термінів «сфера» і «сектор» та наукові погляди щодо цих дефініцій, на наш погляд, доречно запропонувати їхнє співвідношення як цілого й часткового, оскільки за змістовим навантаженням поняття «сфера» є ширшим за поняття «сектор». Накладаючи на ці терміни інші, які конкретизують поняття щодо економічної галузі, можна дійти висновку про таке:

– аграрний сектор економіки України як вужче поняття можна визначити як сектор економіки держави, який охоплює всі суб'єкти господарської діяльності незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які виробляють сільськогосподарську продукцію і продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації, що здійснюють розробку й реалізацію державної аграрної політики;

– аграрна сфера як ширше поняття можна визначити як аграрний сектор економіки держави у взаємозв'язку із соціальною інфраструктурою сільської місцевості.

До такого тлумачення нас спонукав той факт, що галузь економіки у «чистому вигляді» як виробнича галузь не включає в себе соціальну інфраструктуру. Проте між аграрним сектором економіки і соціальною інфраструктурою сільської місцевості є спільні визначальні ознаки, якими, насамперед, є:

- спільність території (як просторовий базис сільськогосподарського виробництва та проживання сільських мешканців);

- єдність населення (сільські мешканці, як правило, зайняті у сільськогосподарському виробництві);

- спільність соціально-трудових інтересів сільського населення, оскільки вони безпосередньо заінтересовані у розвитку й сільськогосподарського виробництва, і соціальної інфраструктури сільської місцевості.

Враховуючи виділені нами ознаки вважаємо, що поняття «аграрна сфера» є всеохоплюючим для сільської місцевості та включає усі процеси людської життєдіяльності у сільській місцевості: як аграрно-виробничу, так і соціальну в усій широті її прояву.

Підсумовуючи дослідження понять «сільське господарство», «аграрний сектор економіки» й «аграрна сфера» та їхнє співвідношення, доходимо висновку, що первинним поняттям є сільське господарство, яке розширюється за рахунок обслуговуючих і переробних галузей до аграрного сектору економіки, який у сукупності із соціальною інфраструктурою сільської місцевості становить аграрну сферу. Подальші дослідження економіко-правових явищ та процесів в аграрній сфері, на наш погляд, досить виправдано проводити саме через призму такої тріади.

Список використаних джерел

1. Экономический словарь агропромышленного комплекса / Сост. А.В. Крисальный; под ред. чл.-корр. ВАСХНИЛ, д.э.н. А.А. Сторожака. – К.: Урожай, 1986. – 336 с.
2. Довідник з управління сільськогосподарським виробництвом в умовах АПК / [Л.Д. Залевський, Й.С. Завадський, М.О. Кононов та ін.]; за ред. Л.Д. Залевського. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Урожай, 1987. – 240 с.
3. Мостовий Г.І. Щодо визначення механізмів державного управління агропромисловим комплексом регіону / Г.І. Мостовий // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х., 1998. – Вип. 2. – С. 75–90.
4. Агропромисловий комплекс: правові питання / [В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, О.О. Погрібний, В.О. Олійник]; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Урожай, 1992. – 192 с.
5. Юридичний словник-довідник / Кол. авт.; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.
6. Словник аграрно-правових термінів і понять: навч. вид. / уклад. О.М. Браніцький, С.І. Марченко, В.В. Шуляк. – К.: НАУ, 2002. – 72 с.
7. Адміністративне право України [підруч. для юрид. вузів і фак. / Ю.П. Битяк, В.В. Богущький, В.М. Гаращук та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. – Х.: Право, 2001. – 528 с.
8. Володін С.А. Інноваційний розвиток аграрної науки: моногр. / С.А. Володін. – К.: МАУП, 2006. – 400 с.

9. Про внесення змін до класифікації доходів і видатків Державного та місцевих бюджетів України: наказ Міністерства фінансів України від 20 трав. 1993 р. № 28. – К.: Електронна правова система «Право». Версія ПРОФ. Берез. 2013.
10. Про склад агропромислового комплексу: Лист Міністерства сільського господарства і продовольства України від 23.02.1995 р. № 37–21–11/1162 // Архів Міністерства аграрної політики України, 2006.
11. Концепція Національної програми відродження села на 1995–2005 роки: затверджена Постановою ВР України від 4 лют. 1994 р., № 3924. – К.: Електронна правова система «Право». Версія ПРОФ. Берез. 2013.
12. Мостовий Г.І. Щодо визначення механізмів державного управління агропромисловим комплексом регіону / Г.І. Мостовий // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр – Х., 1998. – Вип. 2. – С. 75–90.
13. Гриценко С.П. Латинська мова й основи римського права: навч. посіб. / С.П. Гриценко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.
14. Современная украинская энциклопедия. Т. 13. – Харьков: Книжный клуб „Клуб семейного досуга”, 2005. – 1294 с.
15. Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин: навч. посіб. / Є.Й. Майовець. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 276 с.
16. Аграрне право України: підруч. / [З.П. Білошкурська, С.І. Бурлака, О.М. Браніцький, І.В. Гиренко, О.П. Світличний]; за заг. ред. В.І. Курила. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві» (видавець «Сочінський»), 2011. – 494 с.
17. Аграрне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [В.П. Жушман, В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко та ін.]; за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. – Х.: Право, 2010. – 296 с.
18. Аграрне право України: підруч. / [В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.]; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К.: Інтерком Інтер, 2010. – 608 с.
19. Agribusiness law: Market, Regulation, Taxation and environment // Coord. R. Buranello, A.R. Passos de Souza, E. Perin Junior. Editor-in-Chief V. Vieira. Translated by C. Rostworowski da Costa. – Quartier Latin, Sao Paulo, 2010. – 1106 p.
20. Mandelker D. R. Environmental and land controls legislation / D. R. Mandelker. – N.Y., 1976.
21. Coughlin K., Keene I. National agricultural lands study: The protection of farmland / K. Coughlin, I. Keene / A reference guidebook for state and local governments. – Wash (DC), 1981. – P. 96.
22. Seetharaman Koushik. Genetic Engineering and agronomic crops: What are the issues [Електронний ресурс] / Koushik Seetharaman // Department of food science, The Pennsylvania State University USA. – Режим доступу : http://biotech.cas.psu.edu/article/gmo_crops_1.htm.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

* * *

Новини АПК

Аграрії активно накопичують необхідні засоби захисту рослин

На сьогодні аграрії обробили близько 1 млн га під озиминою від гризунів. Загалом сільгоспвиробникам знадобиться близько 30 тис. т засобів захисту рослин для проведення комплексу весняно-польових робіт. А через сприятливі погодні умови для перезимівлі шкідників і хвороб аграрії вже дбають про необхідні засоби захисту рослин. Про це повідомив директор Департаменту землеробства Міністерства аграрної політики та продовольства України Олександр Демидов.

«Враховуючи сприятливі погодні умови для перезимівлі шкідників і хвороб, аграрії вже активно накопичують засоби захисту рослин. Їх необхідно буде активно використовувати під час проведення комплексу весняно-польових робіт. Це допоможе ефективно захистити озимі від хвороб і шкідників. Проте вже на сьогодні аграрії встигли обробити близько 1 млн га посівів проти мишоподібних гризунів», – повідомив фахівець.

Олександр Демидов також зазначив, що за прогнозами синоптиків поступове зниження температури та поява снігового покриву забезпечить надійну перезимівлю озимини. Нагадаємо, що озимі культури посіяні на площі 7,8 млн га. Загалом же зерновий клин під урожай цього року становитиме 16,4 млн га.

Прес-служба Мінагрополітики України